

Sâdeddin Buluç

ŞAMANİZM'İN MENŞEİ VE İNKİŞAFI HAKKINDA.

Şaman ve dolayısıyla şamanizm'in zuhuruna dâir, Sibirya'da türlü efsaneler anlatılır. Yakut'lar, en kudretli şaman'ların kartallar tarafından gönderildiğine inanırlar. Onlarca, geleceğin şaman'ı, bir kartal yumurtasından çıkar, hayvanların himayesinde büyür¹. Buryat'lara göre, ilk şaman, insanları kötü ruhlardan korumak için, tanrıların yer yüzüne gönderdiği bir şaman - kartalın bir Buryat karısı ile münasebetinden doğar. Bir variant'a göre, bu münasebetten sonra, ruhları görmeğe başlayan kadının kendisi «ilk şaman» olur². Nihayet Tunguz'lar, ilk şaman'ı şeytanın yardımı ile dünyaya gelmiş olarak gösterirler. Bütün bu efsanelerden, ruhlarla münasebette bulunduğu inanılan şaman'ın alelâde bir fâni olmayıp, yüksek yaratılıştaki bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.

Şamanizm'in menşei meselesini, esaslı bir şekilde ilk defa araştıran ve bu münasebetle bu garip inanışın ruhî ve etnik kompleks'ine nüfuz etmeğe çalışan A. Ohlmarks'dır³. Dikkate şayan mütalâalarını, ana hatlarıyla, aşağıya naklettiğimiz bu bilgiye göre, şamanizm, halk ruhunun asabî veya psikopat'istidat ve temayülüne dayanan ve yarı din seviyesine çıkarılan canlı bir gelenektir. Bu gelenek, hususî ruhî kudretlerle mücehhez olan ve muhitine nisbetle daha kuvvetli psikiatrik bir temayül gösteren şahsı, yâni şaman'ı, bâzı içtimai veya ferdî felâketler zuhurunda, ipnos (hypnose) ve kendi kendine telkin (autosuggestion) ile, muhtelif derecelerde şiddetli bir cezbe haline sokup, felâketin sebebini ve ona karşı alınacak tedbirleri ruhlar-

¹ Nioradze, *Der. Schamanismus bei den sibirischen Völkern*, Stuttgart 1925, s. 2 v. d.

² Harva, *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker*, (FFC., II, No. 125), Helsinki 1938, s. 465 v. d.; ayrıca bk. Buluç, *Şamanizm*, (Türk Amacı, I, sayı 1), İstanbul 1942, s. 43 v. d.

³ Ohlmarks, *Studien zum Problem des Schamanismus*, Lund 1939, s. 5 v. dd.

dan öğrenmekten ibarettir. Ohlmarks'ın kanaatinca, tam mânâsıyla bir din sayılmayan, fakat din yerine geçen şamanizm, muayyen bakımdan, bir nevi cezbe ve istiğrak halidir. Fakat, her cezbe hali, şamanizm değildir. Arktik şamanizm, diğer iptidai kavimlerin ekstazizm'inden, tedavi ve falcılık usullerinden şu hususiyetlerle ayrılır:

1) din tarihi bakımından: yardımcı ruhların şaman'la olan münasebetini, her séance'ın başlangıcında onların çağırılmasını ve nihayet ruhlar âlemine giden şaman'a rehberlik etmek suretiyle, oynadıkları mühim rolü hatırlamak lâzımdır. Aslında, şamanizm'in bütün ideolojisi, o inanışın ruh âlemine dayanır.

2) Etnografik ayrılıkla: şamanizm, hüküm sürdüğü bölgelerin her yerinde, aynı şekilde yapılan bir takım hazırlık ve faaliyetin hey'eti mecmuası olarak tezahür eder (davulla veya âhenk için kullanılan âletlerle yapılan müzik, ruhların sesini taklit, merasim yerinin tanzim ve tezyini, dinleyici kütlesinin teşkilâtli olarak merasime katılması).

3) Sosyolojik hususiyetle: şaman'lar, hakikî kabile reislerinin bulunmadığı arktik kültürlerde, bâzan hor görülmekle beraber, umumiyetle hâkim bir rol oynarlar. Nitekim, Buryat kabilelerinde şaman'ların eski beyler olduğu söylenmektedir. Bundan başka, şamanist faaliyet, müşterek sosyal varlığın hayat ve inkişafında çok canlı ve esaslı bir yer alır.

4) Nihayet psikolojik farka gelince, hakikî şaman'lığın cezbe halinde, eşine nadir rastlanan bir kuvvet ve şiddet görülür.

Ohlmarks'a göre şamanizm, iptidai seviyede bulunan halkların kült'ü diye tarif edilmiş ise de, bu tâbir, aslında, yalnız şimal halklarının ibadetleri için kullanılmalıdır. Şimdiye kadar, en şimalde oturan kavimlerle, daha cenupta yaşayan halklardaki şamanizm'e dâir mühim monografiler yazılmıştır. Fakat, bu eserlerde, arktik bölgelerde yayılan şamanizm ile, bunun cenubunda, sub-arktik mıntıkada rastlanan şamanizm arasındaki nevi ve derece farkı iyice belirtilmemiştir. Böyle bir ayrılığın mevcudiyetini, psikolojik bakımdan zarurî gören ve bunu aydınlatmak için, şamanizm'in ruhi problemini izaha çalışan Ohlmarks, «arktik isteri» ile, şamanizmin dayandığı psiko-patolojik esas üzerinde durmaktadır. Ona göre, Bogoras ve bilhassa Joehelson'dan beri, «arktik isteri» denilen bir hastalıktan bahsedilir. Meselâ, Koryak'larda iki türlü sinir hastalığı görülmüştür¹:

¹ Joehelson, *The Koryak*, Leiden - New York 1908, s. 417.

bunlardan biri *meryak*, diğeri *menerik* olup, birincisine, daha ziyade, genç kadınlar yakalanır. Hastalık ekseriya, epilepsi ve katalepsi ile nihayetlenir. İkinci hastalığa gelince, buna bilhassa ihtiyar kadınlar tutulur. Menerik'li hasta titrer, bağırır ve nihayet kendini kaybeder. Denildiğine göre, şaman'lar umumiyetle bu gibi hastalıklarla mâlûl olan kimselerdir ve *menerik* nöbetleri, şaman séance'ına benzemektedir. Yukagir ve Tunguz'larda da buna benzer hastalıklar, bilhassa genç kızlarla şaman namzetlerinde görülür. Ohlmarks'ın yazdığına nazaran, Czaplicka, arktik halklarda muhtelif ruhî hastalıklar müşahede ve bunları etraflıca tasvir etmiştir. Hepsinde görülen başlıca âraz: hâd hassasiyet, korku, titreme, uykuda türkü söylemek, yorgunlukla karışık melânkoli vesairedir. Czaplicka, bu hastalıklara yakalananların şaman olamayacaklarını yazdığı halde¹, Zelenin, Yakutlarda, aksine olarak, asıl bu gibi sinir hastalıklarından herhangi birisi ile mâlûl olanların, gelecekte haber vermekte, hususî bir istîdadı mâlik olduklarından bahseder².

Yine Ohlmarks'ın kaydettiğine nazaran, Priklonskiy, 1891'de, Yakutlar arasında hüküm süren ruhî hastalıklara dâir mâlûmat vermiştir³. Onun tesvirine göre, *menerik* olduğu sanılan ve daha ziyade kadınlarda görülen hastalıkta, nöbetler periodik olup, haftada bir tekerrür eder. Bu müddet, bâzan daha uzun aralıklı da olabilir. Böyle bir hasta asabileşir, donmuş gibi hareketsiz duran çehresi enerji saçır, gözleri parlar, hastanın kuvveti de artar; fakat bir an gelir ki, bayılıp düşer, haykırır, türkü söyler, yör denilen ruhun kendi içine nasıl girdiğini anlatır, ruhun sesini taklit eder, gelecekte haber verir. Ohlmarks, umumiyetle arktik muntıkada salgın halinde zuhur eden, buna benzer ruhî hastalıklardan bahs ve şaman'ların zaman zaman bayılıp, kendinden geçen bir nevi ruh ve sinir hastası olduklarına işaret ettikten sonra, şamanizm'in psikolojik esasını «arktik isteri»de görmektedir. Ona göre, arktik tabiatın ister tevlit ettiği, muhakkaktır. Bilhassa, burada aydınlık ve karanlığın bölümlenmesi, keskin soğuklar, ıssızlık, manzaranın yeknasaklığı, bu hususta başlıca âmiller olarak gösterilebilir. Bunlara, iskân darlığını ve gıda azlığını da katmak gerekir. Nihayet, bilhassa sinir sisteminin

¹ Czaplicka, *Aboriginal Siberia*, Oxford 1914, s. 315 v. d.

² Zelenin, *Ideologiya sibirskago şamanstva*, (Izvest. Akad. N. 1935; Otd. Obşç. N.), Moskva - Laningrad 1936, s. 725, 735.

³ Priklonskiy, *Tri goda v yakutşkoj oblasti*, (Jivaya Starina, 3), St. Peterburg 1891, s. 70 v. dd.

normal bir şekilde çalışmasına lâzım olan ve nebatî yiyecek maddelerinde bulunan vitaminler, arktik bölgede, iklimin tesiriyle, ya hiç veya kâfi miktarda mevcut olmadığından, «arktik isteri» burada hemen hemen umumî bir sinir hastalığı halinde belirir. Buna nazaran, daha ziyade, bir etnografya ıstılâhi olan «arktik isteri», arktik mintikanın sert tabiatı içinde beliren anormal reaksiyon şekillerinin heyeti mecmuası olarak gösterilebilir. Ohlmarks'ın işaret ettiği vehile, Czaplicka, «arktik isteri» tâbirini ve buna bağlı olan keyfiyeti reddeder¹. Onun kanaatınca, iptidai isteri, iklime bağlı ve arktik sahalara münhasır olmayıp, en mühim bir tezahür şekline göre, Mogol'ların psiko - fizyolojik tabiatı için karakteristiktir². Bu mütalâaya karşı, Ohlmarks'ın fikirlerini şöyle hulâsa edebiliriz³ : gerçekten iptidai isteri ve isteri şeklinde beliren anormal reaksiyonlar, kutup dairesinden başka yerlerde de görülmüştür. Ancak, bunun en hâd ve en korkunç tiplerine, arktik bölgede rastlanır. Nitekim, umumiyetle bu havalideki halk, ruhen, karakteristik asabî bir hassasiyet arzeder. Demek ki, bu ahval, Czaplicka'nın iddia ettiği gibi, muayyen ırk biyolojisine bağlı kompleks'ler için hiç de tipik değildir. Bunun uzun ve hususî bir inkişaf neticesinde, muhtelif halklarda teşekkül eden etnolojik - etnografik hususiyetlerle de alâkası yoktur. Ohlmarks'a göre, buna sebep, yalnız arktik tabiat, arktik muhit, arktik iklimdir. Bu, bilhassa şu iki keyfiyetten belli olmaktadır:

1) arktik sahada binlerce yıl yaşamış olan eski arktik halklar meselâ, eski Asya halkları, sert tabiatın isteri tevlit eden baskısına karşı, zamanla, kendiliklerinden bir takım ruhî mukavemetler iktisab ettikleri halde, arktik mazisi daha yeni olan kavimler, arktik isteri'ye ağır bir şekilde yakalanmışlardır.

2) Arktik sahada yerleşen yüksek kültürlü İndo - German'ların, meselâ Rus, Fin veya İskandinavya'luların da arktik isteri'ye yakalandıkları görülmüştür.

Ohlmarks'ın kanaatına nazaran, arktik mintıkaya bağlı olan arktik isteri ile arktik şamanizm, yalnız haricî coğrafi âmillerle değil, aynı zamanda derunî, ruhî sebeplerle de birbirine bağlıdır. Şöyle ki, arktik sahadaki insanlık, arktik mintıkada doğmamıştır. Bugünkü etnolojiye göre, en eski arktik kavimler dahi, vaktiyle Orta Asya'da iken, sonradan, tarihî ve ictimai sebeplerle vukua gelen göçler neti-

¹ Czaplicka, *aynı eser*, s: 307.

² Czaplicka, *aynı eser*, s. 324.

³ Ohlmarks, *aynı eser*, s. 15.

cesinde, çok şimalde kâin kenar bölgelere doğru sürülmüşlerdir. Arktik bölgenin eski sâkinleri, zamanla, iklime uyabildikleri için, şamanizm onlarda biraz gerilemiştir. Cenuptan atılan halklar da şimal mıntıkada yerleşince, bu yeni muhitte yeni ve zor bir hayat mücadelesine girişmek mecburiyetinde kaldılar. Bu, onlar için pek de kolay olmadı. Uzun geceler, şiddetli soğuklar, ıssızlık, kuru ve yeknesak bir tabiat ve nihayet vitaminlerin azlığı, arktik insanlık üzerinde bunaltıcı bir tesir yaptı. Bunun neticesinde, oradaki insanlar mahvolmak tehlikesiyle karşı karşıya iken, sıkıntı içinde çırpınan beşer ruhu, bu tahammül edilmez vaziyete karşı, son bir çare olmak üzere, isteriye benzer reaksiyonlar göstermeğe başladı. Bu isterik reaksiyon, o kadar yayıldı ve o kadar umumileşti ki, nihayet tamamiyle hususî bir tarzda kehanete, hastalıkları tedaviye yol açtı; bu şekil falcılık ve tedavi, kültür üzerinde nâzım bir rol oynamağa başladı. İşte bu suretle doğan şamanizm'de, isteriye benzeyen asabî bir hassasiyet ve muvazenesizlik gittikçe inkişaf ederken, sıkıntı veya felâket zamanlarında korku içinde bulunan kabile halkı, séance esnasında ruhları yenen ve onların kötü tesirlerini azaltan şaman'ın ağzından teselli verici haberler alarak, kendini teskin etmeğe çalışmıştır. Bundan dolayı, arktik mıntıkada şaman'ın rolü, çok mühim olduğu kadar, zarurî ve hayırlı da olmuştur. Bu sayede, en eski kültür dini hemen hemen ortadan kalkmış, şamanizm arktik mıntıkada din yerine geçerek, yavaş yavaş bütün arktik kültüre kendi damgasını vurmuştur. O kadar ki, bugün şamanist bir kültür dâiresinden bile bahsedilmeğe başlanmıştır. Ancak binlerce sene geçtikten sonradır ki, arktik bölgenin eski sâkinleri ruhî mukavemetler kazanarak, iklime uyabilmişlerdir. Bu suretle, eski şiddetini kaybeden şamanizm, artık hâkim bir rol oynayamamış, bunun üzerine, eski kültür dini yeniden ortaya çıkmıştır.

Ohlmarks'a göre, böylece şamanizm, arktik insanlığın tarihinde, gayri tabii ruhî bir reaksiyon dalgasından başka birşey olmakla beraber, şimal yarım küresinin büyük bir parçasında pek mühim bir rol de oynamıştır. Onca, yüksek arktik muhitte olan tabii münasebeti kabul edilmeden, şamanizm'i kavramanın imkânı yoktur. Böyle bir hâdise, ancak öyle bir muhitte doğabilirdi. Çünkü, isterik reaksiyonlar, dünyanın başka hiçbir yerinde, diğer bütün tipleri ortadan kaldırarak, hususî bir kültür ve inanış yaratacak kadar şumüllü, kuvvetli ve hâkim olamamıştır. Arktik isteri ile arktik şamanizm, birbirine muvazi olan tezahürlerdir. Bunlardan biri, arktik halkların şuur veya ruh hâletinin ifadesi, diğeri ise, bu hâleti ruhiyenin doğurduğu büyük ve mânalı bir müessesedir.

Nioradze, başlangıçta, şahsî şamanlığın mevcudiyetinden bahseder ¹. Ona göre, şamanist'ler bütün tabiatı iyi ve kötü ruhların tesiri altında sandıklarından, iptidai bir şamanist, tabiatın kötü kuvvetlerine karşı koyabilmek için, ruhlarla temasa geçmenin, onları, herhangi bir şekilde, kendinden uzak tutmanın çarelerini aramıştır. Buna bakarak, şamanlığın, ilk zamanlarda, yalnız bu işte kabiliyeti olan hususî şahıslar tarafından değil, herkes tarafından yapıldığı söylenebilir. Yine Nioradze'ye göre, iptidai bir insan, kötü ruhların tesirinden, ancak, yalnız başına kurtulamadığı takdirde, diğer insanların yardımına baş vurur. Bir kimsenin şahsiyeti ne kadar yüksek ve kuvvetli olursa, bu hususta yapacağı yardım da o nisbette müessir olur. İşte bu, âile şamanlığına doğru atılan ilk adım olmuş, şahsî şamanlığın yerine, yavaş yavaş âile şamanlığı geçmiştir. Bu intikalın ne şekilde olduğunu tesbit etmek güçtür. Fakat Nioradze, bunun tabii bir surette cereyan ettiği kanaatindedir. Şöyle ki, ona göre, şamanizm'de tabiat üstü kuvvetlerle ruhî münasebetler temini mevzuubahs olunca, diğer kişilerden herhangi bir şekilde ayrılan, ruhlarla temas temininde daha tecrübeli ve daha mâhir olan üstün bir şahıs esas rolü oynar. Âile içinde böyle bir kimse, hiç şüphesiz, tecrübesi ve nüfuzu büyük olan aile reisidir. Hangi ruhların âileye zarar vereceğini, en iyi o bilir; ruhlar en çok ona itaat eder; esrarengiz kuvvetler tarafından ilk önce onun dilekleri nazarı itibara alınır. Nioradze'den öğrendiğimize nazaran, muhtelif araştırmacılar, her âilede, en yaşlı kimsenin şaman vazifesini gördüğünü kaydederler. Meselâ, Jochelson'a göre, Koryak'larda bu tip şamanizm vardır². Troşçanskiy'in verdiği malûmata bakılırsa, Yakut'larda şaman, âile reisi idi.

Nioradze'ye göre, bilâhare, hususî ruhî kabiliyetlere mâlik olan kimseler, muayyen bir ta'lim devresinden sonra, profesyonel şamanlığa yol açmışlardır. Ohlmarks'dan öğrendiğimize nazaran, Bogoras, Jochelson, Czaplicka gibi araştırmacılar da büyük profesyonel şamanizm'in, âile şamanlığından inkişaf ettiğine kanidirlir ³. Fakat Ohlmarks'a göre ⁴, bu iddia zahiren doğru olabilirse de, iç münasebet bakımından isabetli değildir. Onca, tabiata

¹ Nioradze, *aynı eser*, s. 46 v. d.

² Jochelson, *aynı eser*, s. 47.

³ Bogoras, *The Chukchee*, New York 1904; s. 413 v. dd.. Jochelson, *aynı eser*, s. 48. Czaplicka, *aynı eser*, s. 176.

⁴ Ohlmarks, *aynı eser*, s. 58 v. dd.

hâkim olamamaktan mütevellit isterik, asabî ve müvazenesiz reaksiyonlar iptidaî insanlarda umumî olup, bu hal, iptidaî kişiyi kültür adamından ayıran mühim bir psikolojik hususiyet teşkil eder. İşte bu iptidaî reaksiyonun şiddetlenmesinden mütevellit hususî ahval, büyücü, sihirbaz ve iptidaî din adamlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Komşuları tarafından arktik bölgeye sürülen eski kültür halklarının, gerek âile içinde, gerekse âile dışında sihirbazları bulunduğunu tasavvur etmek mecburiyetindeyiz. Bâzılarına göre, insan topluluklarında, sihirbazlar en eski profesyonel sınıfı teşkil etmişlerdir. Eğer eskiden de daha ziyade neuropathique kimseler sihirbaz idiyeler — ki, Ohlmarks'a nazaran bu pek tabiidir — arktik muhitin başka nevîden olan ve isteri tevlit eden ruhî baskısı, bu aşırı derecede hassas insanlar, yâni sihirbazlar üzerinde en kuvvetli tesiri yapmış olacaktır. İşte bu suretle, eski sihirbazların ahfadı, şaman olmuştur. Bununla beraber, daha başkalarının da şaman oldukları düşünülebilir. Zira, gayri tabii arktik reaksiyonun türlü şekilleri, arktik isteri'nin muhtelif neveleri, halk arasında yer yer belirince, evvelce âile sihirbazı olsun olmasın, herkes şaman olabilmıştır. Ruhlar, istediklerini bu işe çağırışlardır; muhitin tesiriyle, her isteyen kendisini bu işe vermiş, yardımcı ruhlar vasıtasıyla hayaller görmeğe, şaman olarak faaliyette bulunmağa başlamıştır. Burada biricik ölçü, kabiliyet meselesi olmuştur. Böylece yeni şaman'lık, eski âile sihirbazlığından başka bir şekil almıştır. Gerçekte, her ikisi de çok defa birbirine uygun idi. Çünkü, içtimaî bir grup içinde eski sihirbazlar, ruhî bakımdan ekseriya en müvazenesiz kimselerdi. Bundan dolayı, asıl böyleleri, arktik'in yeni, kudretli ruhları tarafından şaman'lığa çağırılmağa namzet bulunuyorlardı. Eski sihirbazlıkla yeni şaman'lığın, muayyen bir hadde kadar, yan yana yaşadığı söylenebilir. Fakat, kabilenin bütün hayatını değiştiren yeni şaman'lığın, henüz devam eden eski sihirbazlık üzerinde de derin izler bıraktığı muhakkaktır.

Ohlmarks'a göre, şamanist ideoloji'nin iki ana unsuru, ancak yüksek arktik muhitin tesiri altında meydana çıkmış olabilir:

- 1) yardımcı ruhların oynadığı ehemmiyetli rol;
- 2) şaman ruhunun seyahati. Haddi zatında bu iki unsurun, münferit olarak, başka yerlerde de bulunması mümkündür. Ancak bütün şamanist kültür için esaslı olan bu iki unsur, münhasıran arktik muhitte alâkadardır.

Ohlmarks'ın kanaatine göre, yardımcı ruhlar tasavvuru, tabiatıyla, animist bir kâinat görüşünden çıkmıştır. Fakat şamanizm, hiç şüphesiz, yalnız böyle bir görüşün mahsulü değildir. Zira, aksi takdir-

de, onun meselâ Melanezya, Afrika veya Amerika'da ortaya çıkması mümkün olurdu. Arktik'te birsam'ların (hallucination) gayri tabii denemek kadar çok olması, bu ıssız ve çıplak bölgede, insanın kendisini, heryerdekinden ziyade, yüksek kuvvetlere bağlı hissetmesi, arktik gecelerin korkunçluğu, sıkıntı vesair âmiller, umumî animist bir fondan, şamanizm'in, türlü garip şekiller arzeden ruhlar âleminin zengin bir tablosunu yaratmıştır. Burada animizm bir sebep, veya esas değil, sadece bir şarttır.

Yine Ohlmarks'a nazaran, şaman ruhunun uçmasında da vaziyet aynıdır. Aslında, bu unsur da yalnız arktığe mahsus değildir; fakat, yalnız burada hâkim bir rol oynar. Böyle bir tasavvurun biricik psikolojik izahını, baygınlık vaziyetinin doğurduğu ruh hâletinde aramak lâzımdır. Haddi zatında, cezbe halinde bulunan bir kimse, vücudunu aktif tutmak suretiyle de, kendinden geçip, başka bir âleme göçtüğünü duyabilir. Fakat seyirciler, ancak vücut cansız imiş gibi yere serildikten sonradır ki, ruhun uçup gittiğine kani olurlar. Gerçekten, birçok şamanist kavimlere göre, şaman'ın ruhu, gerek yukarıdaki, gerekse aşağıdaki ruhlar âlemine ancak bu baygın ve bitkin vaziyette gidebilir. Ohlmarks'a göre, bayılıp düşmek ise, en çok arktik şamanizm'de görülür ve burada, anormal derecede yorucu bir cezbenin tabii bir neticesi olarak vukua gelir. Yardımcı ruhlar tasavvurunun, az cezbeli küçük şaman'larda da büyük olması, arktığın mahsulü olan büyük şaman'lığın tesirine atfedilmelidir. Ruhlar âlemine uçuş, küçük şaman'lıkta asla yoktur. Fakat bu tasavvur, yüksek arktik şamanist'lerin cenubunda oturan halklar arasında yayılmıştır. Eğer, gerçekten böyle olmasaydı, bu halklardaki séance'larda baygınlık vaziyetine düşemeyen sihirbazların, zâhiri bir takım hareket ve vasıtalarla, ruhun uçuşunu göstermeğe çalışmaları nasıl izah edilebilirdi? Demek ki, bunlarda ruhun uçuşu, başka yerden alınmış bir tasavvurdur. Gerçekten burada, ruh sanki başka bir âleme uçup gidiyormuş gibi davranılır; şaman bir takım hareketlerle bu uçuşu taklit eder. Bunun için evvelden hazırlanmış bir kaza biner, uçma taklidi yapar; yine sun'î olarak hazırlanmış bir gök mihverine tırmanır, göğe çıkar v. s. Sub - arktik'de şaman bizzat baygınlık vaziyetini veya büyük şaman'ın hastalık ruhlariyle yaptığı mücadeleyi de taklit eder. Halbuki yüksek arktik halklarda ruhun uçması, yalnız büyük şaman'lara hâstır. Zira, baygınlık haline, yalnız arktik'teki büyük şaman'lar erişebilirler. Ohlmarks, hakiki yüksek arktik bölgenin cenubunda oturan ve, aslında şimalden gelen muahhar bir tesir neticesinde, bir nevi şaman'lığa bağlı olan halklara, «sub-arktik şamanist ka-

vimler» demektedir, bunların şamanlığına ise, «sub-arktik şamanizm» adını vermektedir¹.

Ohlmarks, bu izahattan sonra, yüksek arktik şamanizm'i, bâzı araştırmacıların sandığı gibi, cenupta yaşayan halkların tesiri ile izah etmenin mânasızlığına işaret etmektedir. Onca, W. Schmidt, şamanizm'in menşei bahsında², A. Gahs'ın fikirlerine dayanır³. Gahs'a göre, şimal halklarında (şimal Tunguz'ları hariç) şamanizm, daha cenupta oturan kavimlerde olduğu kadar inkişaf etmemiştir. Halbuki, Ohlmarks'a göre, bu, hakikatin tam tersidir. Zira, asıl en şimalde oturan Yakut, Tunguz vesair halklarda séance'ların en ağır, en dehşetli ve en çok inkişaf etmiş bir şekilde cereyan ettiği görülür⁴. Gahs, şamanizm'in, cenuptaki mâdersahî kültürlerden neşet ettiğini iddia eder. Bütün bu iddialar, şu kültür nazariyesine dayanmaktadır: «yalnız mâdersahî kültürler animist'tir ve şamanizm'in esası animizm'dir». Halbuki, animizm'in, burada lüzumlu olduğu nisbette, yalnız mâdersahî'lerde bulunduğu gayri muhtemeldir. Yine Gahs, yukarıda anlatılan mülâhazalarla, şamanizm'in, şimalî Asya'lılara Tibet veya Çin'den yahut şarkî Asya'lılardan, Samoyed'lere ise, muhtelif Türk halkları ile, Yenisei'lilerden geçtiğini iddia eder. Ona göre, Lap, Samoyed, Aynu'larda ve nihayet merkezî Eskimo'larda hâlâ yaşayan eski arktik kültür, çok eskiden, Amur ve Bering boğazı havalisinden gelen mâdersahî katışık bir kültürün tesiri altında kalmıştır. Ohlmarks'dan öğrendiğimize nazaran, Şirokogorov'da, cenuptan gelen bir dalganın, şimal Tunguz'ları üzerinde müessir olduğundan bahseder⁵. Gahs ile Şirokogorov'un iddiası arasındaki fark, birincisinin kaynak olarak gösterdiği cenuptaki mâdersahî kültürlerin yerine, ikincisinde budizm'in kaim olmasıdır. Denildiğine

¹ Ohlmarks, aynı eser, s. 79 v. d.

² Schmidt, *Ursprung der Gottesidee*, III, Münster/Westf. 1931, s. 336 v. dd. Ayrıca bk. aynı müellif, *Rassen und Völker in Vorgeschichte und Geschichte des Abendlandes*, II, Luzern 1946, s. 196 - 203.

³ Gahs, *Kopf, Schaedel — und Langknochenopfer bei Rentiervölkern*; (Festschrift W. Schmidt), Wien 1928, s. 231 - 268.

⁴ Ohlmarks, aynı eser, s. 63 v. d.

⁵ Mironov - Şirokogorov, *Sramana - Shaman*, (The Journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society, LV), Shanghai 1924, s. 110-130. Şirokogorov, *Northern Tungus Migrations*, (aynı dergi, LVII), Shanghai 1926, s. 123 - 183.

göre, âile şamanizm'inin yayılması da, mâdersahî tesir dolayısıyledir. Ohlmarks, bütün bu iddialara karşı, şu itirazlarda bulunuyor:

1) eski âile şamanizm'i, «tipik şamanizm» diye gösterilebilecek olan asıl yüksek arktik şamanizm'den tamamiyle ayırır.

2) Şirokogorov, tarihî devirde budizm'den gelen muahhar bir tesirden, Gahs ise, mâdersahî kültürler vasıtasıyla, tarihten önceki bir tesirden bahsetmektedir. Birincisi bu tesiri, yalnız Tunguz'lar için vârid gördüğü halde, ikincisi onu bütün arktik kavimlere teşmil eder.

3) Sihirbazlığın, şamanizm haline gelinceye kadar, mâdersahî kültürlerin tesiriyle, mürekkep bir şekil almasına başlıca misal olarak, maske ile davul gösterilmektedir. Burada Gahs'ın iddiası şudur: asıl mürekkep şamanizm'in fârik alâmeti, maskedir. Maske ise, mâdersahî kültürlerle karışma neticesinde kabul edilmiştir. Fakat, Ohlmarks'a nazaran, maskenin yalnız mâdersahî kültürlerde bulunduğu isbat edilmemiştir. Sonra, maske kullanan şamanist halklarda, maskenin büyük bir ehemmiyeti yoktur. Meselâ, Seroşevskiy'e göre, Yakut'larda şamanlık esnasında maske kullanılmaz¹. Ohlmarks'ın yazdığına bakılırsa, Samoyed şaman'ının yüzüne bir bez parçası örtmesi², Soyot³, Buryat⁴ ve kısmen Altaylılarda⁵ şaman'ın, püskülleri yüze doğru sarkan bir başlık giymesi, Nioradze'nin sandığı gibi, maske yerine geçen bir vasıta değil, bilâkis tamamiyle başka bir ideolojik sebeptendir. Şöyle ki, Tunguz'larda maske, sihirbazın temsil ettiği ruha delâlet eder ve séance esnasında yeni bir ruh gelince, maske de değiştirilir⁶. Castrén'e göre, Samoyed şaman'ı, düşüncelerini dağıtmamak maksadiyle, maske takar. Bütün bunlar göz önünde tutulursa, maskenin şamanizm'de aslî bir unsur olmadığı kolaylıkla anlaşılır.

¹ Seroşevskiy, *Yakutı*, I, St. Peterburg 1896, s. 569.

² Lehtisalo, *Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden*, (MSFOu., LIII), Helsinki 1927, s. 158.

³ Nioradze, *aynı eser*, levha 14.

⁴ Nioradze, *aynı eser*, s. 77.

⁵ Anohin, *Materialı po şamanstvu u altaytsev*, (Sbor. Muz Antrop. Etnog. Akad. N. IV, 2), Leningrad 1924, resim s. 48 v.d. ; [trc. A. Inan, *Altay şamanlığına âit maddeler*, (Ülkü, XVII, sayı 100), Ankara 1941, s. 339, şekil 1 v. d.].

⁶ Ohlmarks, *aynı eser*, s. 67, not 206.

G a h s, nihayet Çukç şaman'ının davulu ile, Tibet'te rastlanan davulun, tip bakımından aynı olduğunu iddia eder. Fakat, Ohlmarks'a göre, bu da doğru değildir. Onca, W. Schmidt işte bütün bu yanlış fikirlere dayanarak, şamanizm'in, şimali şarkî Asya halkları ile, bir çok Amerika yerlilerine Tibet'in mâdersahî kültürlerinden geçtiğine zâhib olmuştur¹.

Ohlmarks'dan öğrendiğimize göre, Şirokogorov, şamanizm ile budizm'in münasebetine dâir olan noktai nazarını, 1935'de şu şekilde izah etmiştir²: eskiden Tunguz'larda hakikî şaman'lar değil, muayyen ve daha iptidai şaman işlerini gören sihirbazlar vardı. Orta Asya'da budizm'in ilk propagandacıları olan ve kendilerine *sramana*, *şamana* adını veren kimseler, hasta tedavisi gibi yeni şaşırtıcı marifetleri ile, bu sihirbazlar - eski şamanlar - üzerinde büyük bir tesir yarattılar. Şaman'lığın, bugünkü şekliyle vücut bulmasında mühim bir rol oynayanlar, işte bunlardır. Fakat, Şirokogorov, bugünkü mânada şaman'ların, budizm'den önce mevcut olmadıkları kanaatindedir. Bununla beraber, eskiden, hem geniş bir şekilde ruhlarla inanılıyordu, hem de sihirbazlar vardı. Bunlar, hastalıkları tedavi etmek ve bâzı felâket veya sıkıntıları ortadan kaldırmak için, bir takım hususî usullere vâkıf bulunuyorlardı. Sonraki şaman'lar, bu usulleri benimseyip kullandılar. Şirokogorov'un anlattığı bu eski ruh ve sihirbazlar âleminin, şamanizm olarak kabul edilip edilmeyeceği meselesine gelince, Ohlmarks'a göre bu, onun, zahiri teferruattan ziyade, aslında yüksek arktik cezbe haline dayanıp dayanmadığı meselesiyle alâkadardır. Şirokogorov, burada yeni bir belirti olarak, ilhâm veren ruhların şaman'ın vücuduna girmesi tasavvurunu gösterir. Halbuki, büyük arktik şamanizm, herşeyden önce buna değil, şaman ruhunun uçması tasavvuruna dayanır. İmdi, arktik'de ruhun uçması kompleksi, iddia edilen budist tesirden daha eski ve aslî olunca, Şirokogorov'un yeni diye gösterdiği, ruhun bedene girmesi tasavvuru, şamanizm'in menşei meselesiyle münasebettar gösterilemez.

Yukarıda izah edildiği üzere, şaman ruhunun başka dünyalara uçması tasavvuru, büyük arktik séance'ın sonunda vukua gelen baygınlık vaziyetinden çıkmıştır. Ohlmarks'a göre, hakikî baygınlık vaziyetine ise, ancak yüksek arktik muhitin tabii şartları içinde ve bü-

¹ Schmidt, *Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte*, Münster/Westf. 1930, s. 67.

² Shirokogorov, *Psychomental Complex of the Tungus*, London. 1935, s. 276 - 287.

yük bir gayret sarfiyle, gerçekten büyük bir şaman erişebilir. Bu vaziyet, séance'ın en heyecanlı ânını ve umumiyetle şamanlığın şâhikasını teşkil eder. Küçük bir şaman'ın veya sadece onun seviyesinde bulunan bir âile şaman'ının, bu şâhikaya yükselmesi imkânsızdır. Buna ancak, arktik muhitin doğurduğu ruh hâleti ile, mucizeler yaratan ve eski sihirbazlığın aksine olarak, şamanizm'in tamamıyla başka bir cephesini temsil eden büyük şaman muvaffak olur. Onun için, bu baygınlığı ve ancak bununla bahis mevzuu olabilen ruhun uçması kompleksini ve nihayet tipik şamanizm'in asıl vatanını yüksek arktik'den başka yerlerde aramak, boşunadır. Yüksek arktik bölgenin cenubundaki halklar da bir nevi şaman'lığa bağlıdırlar. Fakat bu, yüksek arktik'deki küçük şaman'lığın veya âile şaman'lığının aynı olup, yüksek arktik şaman'lığın tesiri altında kalmış eski bir sihirbazlıktan başka birşey değildir. Burada büyük séance pek nadirdir ve böyle bir séance'ın şiddetini gösteren baygınlık vaziyetine ise, hiç rastlanmaz. Zira burada, arktik'de olduğu gibi, bütün sosyal topluluğu sarsan, anormal bir şiddetle beliren ve isteri tevlid eden reaksiyonun ruhi esası eksiktir.

